

MONTECUCCOLI, A MAGYAROK ÉS SZENTGOTTHÁRD

Tanulmányomban az alábbi kérdésekre keresem a választ: mikor, hogyan és miért veszett össze Montecuccoli a magyarokkal? A következőkben a tárgyalás és a válaszdás során a szentgotthárdi ütközetet kitüntetett hely illeti majd meg. Perjés Géza közismert tanulmányában amellett érvelt, hogy katonai téren Zrínyi (1. kép) és Montecuccoli (2. kép) egy platformon állt. Az úgynevezett metodista hadtudomány (halogató, az ütközetet kerülő taktika, a túlzott aggályoskodás, a tétovázó manőverezés dicsőítése stb.), amivel Montecuccolit a 19–20. századi magyar hadtörténészek vádolták, Perjés szerint nem is létezett.

1. kép. Zrínyi Miklós.
Jacob von Sandrart metszete

2. kép. Raimondo Montecuccoli.
Gerard Bouttats metszete

* Egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Román Filológiai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., nagy.levente@btk.elte.hu).

Mind Zrínyi, mind Montecuccoli kiváló és tehetséges hadvezér volt – írja Perjés –, akik hadászati elképzeléseikben nem tértek el sokban egymástól. Ellentéteik abból fakadtak, hogy különböző politikai nézeteket vallottak: Montecuccoli, aki „a nemzetközi zsoldos típusa” volt – és mint ilyen hűséges az őt megfizető a császárhoz –, a Habsburg-érdekeket képviselte, míg Zrínyi a magyar függetlenségi törekvéseket. Vitájuk tehát nem hadtudományi, hanem politikai természetű volt.¹

Ma már tudjuk, hogy politikai téren sem voltak ellenségek. Egy korábbi, Hausner Gáborral közösen írt tanulmányunkban amellet próbáltunk érvelni, hogy Montecuccoli a magyar hadvezetéssel – 1661-ben Wesselényi nádorral, Kemény Jánossal, majd később főleg Zrínyi Miklóssal – nem volt rossz viszonyban. Ideológiai, politikai nézeteltérések nem voltak köztük, és a legtöbb esetben a konkrét hadászati lépésekben is egyeztettek. A viták és ellentétek főleg személyes jellegűnek mondhatók, és általában a bécsi udvarban, valamint a Habsburg Monarchia had- és politikai vezetésében már amúgy is meglévő klikk- és csoportharcok lecsapódásaiként jelentek meg.² Mostani írásomban azonban árnyalni szeretném a Zrínyi és Montecuccoli közti katonai egyetértés tézisét. Elméleti síkon igenis voltak eltérések hadászati koncepcióikban (3. kép). Kivételes tehetségüket azonban épp az bizonyítja, hogy akár még egymástól is képesek voltak tanulni úgy, hogy két különböző hadászati hagyományból érkeztek. Emellett vitájuk nem pusztán eltérő hadászati nézeteik és személyiségük eltérő jellegéből fakadt. Az ellentétek kialakulását és felerősödését elsősorban a propagandának köszönhetjük. Sok esetben a történetírók és a politikai publicisták tájékozatlan és megalapozatlan, de kétségkívül retorikailag hatásosabb kijelentései miatt került szembe a 17. század közepén a magyarországi hadszínterek két fontos szereplője.

HADÁSZATI TAPASZTALATOK ÉS KONCEPCIÓK

Montecuccolinak 1661-ig nem voltak ismeretei a török elleni harcról, azon egyszerű oknál fogva, hogy nem fordult meg ilyen harctereken. Az addig írt katonaelméleti műveiben (*Delle battaglie*, 1640, *Trattato della guerra*, 1641; *Ta-*

1 Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. Századok 95. (1961) 507–533., 96. (1962) 25–44. Jómagam az alábbi kiadás alapján idézem: Perjés Géza: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Balassi Kiadó, Bp., 1999. 149–189.

2 Nagy Levente–Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 679–740.

vole militari, 1653) szinte semmit nem olvashatunk a törökök és az ellenük küzdő magyarok hadászati technikáiról. Vagy ha igen, akkor azok korabeli történetírói közhelyek. A *Delle battaglie* című műben például azt írta, hogy a török katonák azért kiváló harcosok, mert az ütközet előtt maszlagot isznak, amitől aztán önkívületi állapotba kerülnek, és így nem törődve a halállal, örjögve bocsátkoznak harcba. Annak ellenére, hogy Montecuccoli szerint a maszlag készítésének receptjét nagy titokban tartják a törökök, és csak a papok ismerhetik, ő mégis részletesen leírta azt. Sajnos nem hivatkozott az általa használt forrásra, és a kritikai kiadás sem tünteti azt fel. Montecuccoli szerint a szarvaskocsord (*peucedanum cervaria*) nevű növényből készült maszlag nem azonos az ópiummal, de a hatása szinte ugyanaz.³ Az a nézet, miszerint a török katonák kábítószer hatása alatt indulnának harcba, jól jelzi, hogy mennyire nem ismerte még ekkor Montecuccoli a török harcmódot.

Későbbi tanítványa, Luigi Ferdinando Marsigli, akinek többször volt alkalma közvetlen elméleti és gyakorlati tapasztalatokat szerezni a törökök harccsaszatáról, a következőket írta a *Stato militare dell'Impero Ottomano* című művében: „Egyszerűen nevetséges azonban az a feltevés, amit egyes, a törökök dolgait elbeszélő írók el akartak hitetni, az tudniillik, hogy a törökök az ópiumtablettákat a hadseregben is használják, és katonáik ezért képesek minden veszélyt legyőzni. Ha ezek az írók ismerték volna ennek a szernek a hatását, nem írtak volna le ilyen ostobaságot. Igaz ugyan, hogy az ópium fél, vagy akár több órán keresztül is mérhetetlen vidámságot okoz, de utána az azt fogyasztó mint a halott esik le a lóról, és végül teljességgel magatehetetlenné válik.”⁴

Ilyen tapasztalatok birtokában érkezett Montecuccoli 1661-ben a magyarországi és az erdélyi harctérre. Azt, hogy teljesen új helyzet elé került, az is jelzi, hogy meglepően sokat írt az erdélyi és magyarországi hadjáratairól. És nemcsak utólag, hanem menet közben: a frissen szerzett harctéri tapasztalatait nyomban papírra is vetette. Ezekből a rövid beszámolókból, melyek a kritikai kiadás megjelenéséig szinte teljességgel elkerülték a kutatók figyelmét, világosan kiderül, hogy Montecuccoli a török elleni harc lelkes híve volt.⁵

3 Raimondo Montecuccoli: *Delle battaglie* 1–2., *Tavole militari*, *Discorso della guerra contro il Turco*, *Della guerra col Turco in Ungheria (Aforismi)*, *Dell'arte militare*. Edizione critica a cura di Raimondo Luraghi. Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico, Roma, 1988. (Le opere di Raimondo Montecuccoli II.) 75–77. Lásd még: *Piero del Negro*: Raimondo Montecuccoli e la guerra contro i turchi: riflessioni su strategia e arte militare. *Quaderno della Società Italiana di Storia Militare* 2012–2013. 264.

4 Luigi Ferdinando Marsigli: *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Bp., 2007. 43.

5 A magyar szakirodalomban első ismertetésük: *Zachar József*: Osztrák hadilevéltári források az 1663–1664. évi eseményekről. In: *Szentgotthárd – Vasvár 1664. Háború és béke a XVII. század második felében*. Szerk. Tóth Ferenc–Zágorhidi Czigány Balázs. Szentgotthárd Város Ön-

Az 1662. február 25-i beadványában (*Umilissimo parere intorno alla conservazione dell'Ungheria e della Transilvania*) egyenesen azt állította, hogy „a kereszténységnek még soha nem volt ilyen jól felkészült gyalogsága, és a hadművészet terén ilyen tehetséges vezérkara”,⁶ mint éppen most. Némi szerénytelenséggel itt saját magára is gondolhatott. Mivel Montecuccoli nem ismerte igazán a magyarországi viszonyokat, valamint a törökök harcművészetét, Magyarországra érkezése után mindenben együttműködött a magyar hadvezetéssel. Kemény Jánosról még a *Della guerra col turco in Ungheria*ban is pozitívan nyilatkozott,⁷ habár ezt a művét Montecuccoli épp azért írta, hogy cáfolja az erdélyi és magyarországi tetteit ért bírálatokat. Egyszerűbb lett volna hát, ha a magyar katonai vezetők gyengeségét ecsetelte volna. (Egyébként Kemény is pozitívan nyilatkozott Montecuccoliról.)⁸

A kortárs erdélyi történetírók – Georg Kraus, Szalárdi János, Bethlen János – semmi rosszat nem írtak a császári hadvezérről. Ugyanakkor már az 1661. évi erdélyi hadjárat során megmutatkoztak az ellentétek első formái. Montecuccolinak – saját feljegyzései szerint – a legtöbb bosszúságot a felső-magyarországi nemesek okozták. A Wesselényi Ferenc nádorral váltott leveleiből (6. kép) is az derül ki, hogy a felső-magyarországiak nem voltak hajlandók abban a mértékben segíteni logisztikailag az átvonuló német csapatokat, ahogyan az elvárható lett volna, és ahogy – Montecuccoli szavai szerint – az alsó-magyarországiak ezt meg is tették.⁹

Montecuccoli a magyarországi harctéren gyorsan tanult. Feljegyzéseiben, melyeket aztán későbbi egyik fő művében (*Della guerra col turco in Ungheria*) foglalt rendszerbe, igyekezett megérteni a törökök harcművészetét, és megtalálni azokat a pontokat, melyekben az általa irányított keresztény hadvezetés felülmúlhatja a törököket. A töröknek egyik előnye – írta –, hogy annyi katonát tud csatarendbe állítani, amennyit csak akar, és nem is akármilyet. A török katona

kormányzata, Szentgotthárd, 2004. 38–44. A Zachar által ismertetett iratok a Montecuccoli kritikai kiadásban már négy évvel korábban megjelentek: *Raimondo Montecuccoli: Opere minori d'argomento militare e politico. Diari di viaggio e memorie.* A cura di Andrea Testa. Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico, Roma, 2000. (Le opere di Raimondo Montecuccoli III.) 126–159.

6 *Montecuccoli, R.:* Opere minori i. m. 133.

7 „Tápasztalt hadvezér és kiváló fejedelem” – írta róla Montecuccoli. *Montecuccoli, R.:* Delle battaglie i. m. 405.

8 „Igazán referálta kegyelmed szolgálja, hogy a Cucoli uramnak visszatérése sokaknak nem tetszett legyen, mindazáltal ratioinak hely adatott, úgy ismerem, én is nem akartam semmiben vádolni.” Kemény levele Rédei Lászlónak. Bikszád, 1661. november 25.: *Koncz József:* Kemény János eredeti levelei. Hadtörténelmi Közlemények 5. (1892) 461.

9 Montecuccoli levele Wesselényinek. Kassa, 1661. december 6. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [MNL OL], Archivum Familiae Wesselényi [AFW], E199. 5. cs. 73. pallium, fol. 1–3. Montecuccoli beszámolója az 1661. évi hadjáratról: *Montecuccoli, R.:* Opere minori i. m. 116–156.

erős, robusztus, kevés, de jó élelemmel táplálkozik, nem kicsapongó. Emellett nem fél a haláltól, mert fatalista, és a legnagyobb dicsőségnek tartja harc közben meghalni. Mindezt a keresztény katonáról sajnos nem lehet elmondani. A törököknél a katonai hadvezetés despotikus, mindenki vakon engedelmeskedik egyetlen fővezérnek. Ezzel szemben a keresztényeknél, hiába van fővezér, mindenki tanácskozni akar, a vezérek közt állandó a széthúzás, a döntésképtelenség, a titkok kiszivároztatása. Emellett irigylésre méltó az is, hogy a törököknek állandó hadserege van.¹⁰ Mi állítható szembe mindezzel a keresztények részéről: a hadsereg menetelésének biztonsága, a táborok megerősítése, a várak ostroma és védelme, a taktika, mely révén az ellenséget arra lehet kényszeríteni, hogy ne ő határozhassa meg a csata helyét és idejét; egyszóval „a törökök erőssége a gyorsaság (rajtaütés) és a lelkesedés (*furia*), a mi erősségünk a hadtudomány (*arte*), a fegyverek minősége, az előrelátás és a terepviszonyok jobb kihasználása”, azaz a rend és a kiképzés, amire a barbár népek nem képesek.¹¹

3. kép. Illusztráció Montecuccoli *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten...* című hadtudományi művéből (1736)

¹⁰ Montecuccoli, R.: *Opere minori* i. m. 156–158.

¹¹ Montecuccoli, R.: *Delle battaglie* i. m. 463.; Montecuccoli, R.: *Opere minori* i. m. 156–158.

Fabio Martelli kutatásai óta tudjuk, hogy Montecuccoli igyekezett egyre kisebb szerepet szánni a háború egyik legmegbízhatóbb elemének, a katonának.¹² Montecuccoli a rövid és intenzív háború híve volt, mert szerinte a hosszan elnyúló háború túlságosan igénybe veszi, és végül romlásba is viheti az országot. Ugyanakkor szerinte a hosszan elnyúló háborúknak és hadjáratoknak épp az emberi félelem az oka. Régebben, a kegyetlen barbár világban a harcoló felek gyorsan és totálisan végeztek egymással, mivel mindenki tudta, hogy aki győz, az mind egy szálig lemészárolja legyőzött ellenfelét. Ezért a katonák annyira féltek a vereségtől és a szégyentől, hogy inkább elestek a csatatéren, semhogy vesztesen visszavonuljanak, vagy netán megadva magukat fogságba kerüljenek. Később azonban, amikor a kereszténység megszelídítette az erkölcsöket, a katonák már nem féltek annyira a vereségtől vagy a fogságba eséstől, mivel az nem járt automatikusan a legyőzött fél fizikai megsemmisítésével. Ezért aztán már nem is harcoltak olyan vehemenciával, mint a régiek, és így a háború egyik legmegbízhatóbb elemeivé váltak, amit tudományos, technikai és gazdasági tényezőkkel kell ellensúlyozni.

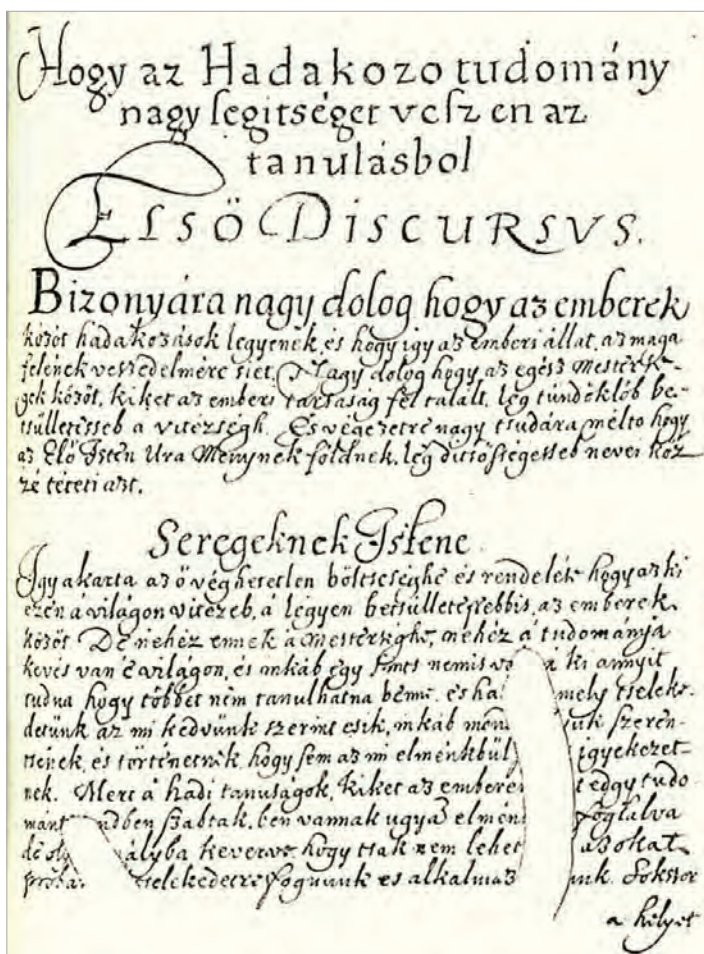
Montecuccoli tehát szerette volna a hadakozásból, ha nem is teljesen kiiktatni, de minimálisra csökkenteni az emberi tényezőt. Pontosabban az emberi személyiség irracionális érzelmektől vezérelt oldalát, a félelmet, a zűrzavart stb. *„Az egyetlen dolog, amivel felül tudjuk múlni a törököket, az az, hogy erős, áthatolhatatlan hadtesteket formálunk. Az áthatolhatatlanságot pedig nem más biztosítja, mint a láncza (pika) és a páncél. A könnyűlovasság csak kisszámú legyen, mert a folytonos körbenyargalással nagy zűrzavart okozhat a csatában.”*¹³ Habár Fabio Martelli azt is kimutatta, hogy Montecuccoli néha az írásaiban lefektetett elvekkel szemben cselekedett konkrét harci helyzetekben, de ez a szentgotthárdi ütközet esetében nem így volt. Az 1664. július 30-i parancsában visszaköszönnek az elméleti műveiben kifejtett elvek.¹⁴

Az emberi személyiség irracionális oldaláról (félelem, pánik, bátorság stb.) vallott nézetek terén Zrínyi és Montecuccoli katonai elképzelései között van eltérés. Zrínyi nagy műveiben (*Vitéz hadnagy [4. kép]* és részben az *Áfium*) a háború emberi tényezőiről írt elsősorban: milyen legyen a „hadviselő ember”,

12 *Fabio Martelli–Raffaella Gherardi*: La pace degli eserciti e dell'economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna. Il Mulino, Bologna, 2009. 86–116.

13 *Montecuccoli, R.*: Opere minori i. m. 157. A korabeli taktikáról lásd még: *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.). In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos–Szabó László. Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa, Szombathely, 1981. 128–136.

14 *Montecuccoli, R.*: Delle battaglie i. m. 439–440. Lásd még: *Fabio Martelli*: Montecuccoli új hadászati elképzelései a Turenne elleni hadjárat fényében. Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 31–63.

4. kép. Részlet a *Vitéz hadnagy* kéziratából

az ideális katona és az ideális hadvezér (*perfetto capitano*). A manőverezésről, taktikázásról, arról, hogy miként álljon fel egy komoly hadsereg (gyalogság, nehéz- és könnyűlovasság, tüzérség, muskétások stb.), kinek mi legyen a feladata egy ütközet során, még a szentgotthárdi napiparancsban is többet olvashatunk, mint mondjuk, a *Vitéz hadnagy*ban.

Hozzá kell tennem azonban, hogy nemcsak Montecuccoli tanult új dolgokat a magyarországi hadszíntéren, hanem minden bizonnyal Zrínyi is a Montecuccoli-féle hadvezetéssel való találkozására következtében. A sokáig méltatlanul elfeledett *Tábori kis tracta* a bizonyíték erre. Neves irodalom- és hadtörténészeinknek köszönhetően sokáig úgy véltük, hogy egy kezdetleges

fiatalkori műről van szó. Hausner Gábor azonban meggyőzően bebizonyította, hogy a helyzet épp fordított: a *Tracta* az immár tapasztalt katonává érett Zrínyi műve, mely valamikor az 1663–1664. évi hadjáratok alkalmával íródott.¹⁵ Tartalmában és módszerében egyébként Montecuccolinak az épp ekkor készült feljegyzéseire hasonlít leginkább. Ezek összehasonlító elemzése még a jövőbeni kutatás feladata lesz.

Annak ellenére, hogy Zrínyi és Montecuccoli között a fentebb vázlatosan bemutatott hadtudományi elképzelések terén voltak különbségek, valamint hogy az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen egy publicisztikai párbajra is sor került kettejük között az erdélyi hadjárat kapcsán,¹⁶ az 1663–1664. évi magyarországi hadjáratok során Montecuccoli részéről semmilyen magyarellenesség nem nyilvánult meg. Sőt az ekkor született írásaiból egyértelműen az derül ki, hogy Montecuccoli és a bécsi hadvezetés messzemenően figyelembe vette a meghatározó magyar politikusok (Lippay, Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi) véleményét, és nem hozott önkényes döntéseket, hanem mindenben egyeztetett a magyarokkal.¹⁷

15 Hausner Gábor: Más könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Argumentum Kiadó, Bp., 2013. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) 129–141.

16 A Montecuccoli–Zrínyi publicisztikai párbajról legutóbb lásd: Nagy L.–Hausner G.: i. m. 693–702. Toma Katalin elgondolkodtató adatokat tárt fel, melyek azt engedik sejtetni, hogy mind Zrínyi, mind Montecuccoli szerzősége megkérdőjelezhető a szóban forgó röpiratokkal kapcsolatban. E tanulmány keretei közt nincs módomban tisztázni az ügyet, de mindenesetre figyelemre méltó hipotézissel van dolgunk, amit csak a jövőbeni kutatások révén igazolhatunk vagy cáfolhatunk. Toma Katalin: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666). PhD-disszertáció. ELTE BTK Közép- és Kora Újkori Magyar Történeti Doktori Iskola, Bp., 2005. 138–139.

17 A következő írásokról van szó: *Narrazione della campagna dell'anno MDCLXIII in Ungheria; Discorso della guerra col turco*, Bécs, 1664. március 1.; *Relazione della campagna dell'armata cesarea nell'anno MDCLXIV*. Kiadva: Montecuccoli, R.: *Delle battaglie* i. m. 199–214.; Montecuccoli, R.: *Opere minori* i. m. 171–187. A *Relazione della campagna dell'armata cesarea nell'anno MDCLXIV* a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének (Andrea Testa) is elkerülte a figyelmét, így a mai napig kiadatlan. Lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1664/13/29. A *Relazione*t a magyar szakirodalomban elsőként Domokos György és Hausner Gábor hasznosította: *Domokos György–Hausner Gábor: Zrínyi–Újvár ostroma* Jacob von Holst helyszínrajza tükrében. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. L'Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, Bp., 2008. 241–264.

MONTECUCCOLI-ELLENES PROPAGANDA

Montecuccolinak a magyarokhoz fűződő viszonya akkor kezdett megromlani, amikor különböző tollforgatók, akiknek fogalmuk sem volt a hadakozásról, nyilvánosan kezdték el kritizálni az ő hadvezéri tevékenységét. Íme egy idézet annak igazolására, hogy ez mennyire felbőszítette: *„Csak nevetek azokon, akik úgy akarnak kapitányok lenni, hogy soha hadsereget és csatateret még nem láttak. Akik úgy akarnak híressé válni, hogy lefizetett újságírókkal és zsoldos hízelkedőkkel dicsértetik magukat. [Nem kizárt, hogy épp Zrínyire utalt.] De a hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát. A hadtudományt (l'arte militare) nem lehet gyógyszerként az emberekbe adagolni, arra csak a gyakorlat révén lehet szert tenni, mert az nem spekuláció, hanem praxis.”*¹⁸

Montecuccoli a magyarokat, főleg Zrínyit sejtette a propaganda mögött, de a legdurvább támadások hátterében szerintem – amint erre később még visszatérek – a francia propaganda állt. Igaz, a Montecuccoli-ellenes propaganda magyar földön már 1663 óta virágzott. Egy 1663 augusztusában–szep-temberében íródott gúnyvers a cseklészi (Pozsony mellett) sáncokban tébláboló Montecuccolit és katonáit gúnyolja, akik tétlenül nézik, hogy a nagyvezír Érsekújvár alá vonul, és a török–tatár hadak a Felföldet dúlják. Varga Imre szerint a vers Zrínyi környezetében íródott, de számomra nem elég meggyőző ez a hipotézis.¹⁹ Szerintem inkább egy felföldi verselgető kismemes írhatta azt. A Zrínyi-Újvár eleste után, 1664 júliusában keletkezett *Anno 1664* című gúnyvers azonban már sokkal inkább kapcsolatba hozható Zrínyivel. A vers tele van szimbolikus allúziókkal, olyannyira, hogy egyes utalásait a mai napig sem sikerült teljesen megfejteni. Az ismeretlen szerző szerint a Kacsa látván Zrínyi szép katonai sikereit (itt a téli hadjárat eseményeit és Kanizsa ostromát sorolja fel a vers), Kakukkal, Porcussal és Pallasszal elhatározzák, hogy „Zrínyit erőtül, vitéz seregítől teljeséggel” megfosztják. Ezután következik a hadak élére, Zrínyi helyébe, kinevezett Kacsá és Kakukk szidalmazása:

Oh, átkozott Kacsá, ki vagy ország gánca, magyaroknak romlása
Nem tudván fegyverhez, bajvivó sereghez, mért vagy Kakukknak társa?
Holott csak nád között, sok kölkeid között vagy récék oktatóssa.

¹⁸ *Montecuccoli, R.*: Opere minori i. m. 202.

¹⁹ Régi Magyar Költők Tára [RMKT]. XVII. század 10. Az 1660-as évek költészete 1661–1671. S. a. r. Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 696. A vers kiadása uo. 245–246.

Tedd le bár az fegyvert, kire senki nem vert, ne légy társ Bellonának,
Jobb az Júlianna, hogy sem az Ármáda, nem vagy fia Marsnak
Maradj az rokkáknál, és az puha ágynál, hagyj békét az tábornak.

[...]

Kakukknak is szívét, Bellonához frigyét, láttad-e vitézségét?
Ki erdőkön lakik, és ágakon tojik, szaporítván fiait,
Fél az tegezektől, repülő fegyvertől, hogy verne ellenségét?

Mégis az pacsirta, kinek kiszaggatta szárnyát az Hold sugárja,
Kit ki vér fészkből, Austria földiből az liliomnak szaga,
Országát Kakukkra, oszmán vérszípóra, bízta egy vad madárra.

A vers befejező két strófája a legtalányosabb:

De még országunknak, és Zrínyi Miklósnek, Isten viselje gondját,
Az egyfejű sasnak, keresztény országnak, vigasztalja bánatját,
Midőn liliomból, mi bizodalmunkból, lengyel csinál bokrétát.

Mikor az pacsirta, átkozott madárka, Lengyelországhoz kapa,
Új várat töröknek, örök ellenségnek, elromlásunkra ada,
Ez verseket szerzím, hazámnak szentelim, kikről? Az ország tudja.²⁰

Az biztos, hogy a versben szereplő Kakukk Montecuccolival azonosítható, hiszen 1664 nyarán az olasz hadvezér általánosan elterjedt gúnyneve Kakukk Máté volt.²¹ Viszonylag könnyen azonosítható a Kacska is, aki nem más, mint Nádasdy Ferenc, egyrészt azért, mert a Nádasdyak címerében ott szerepel a nád között úszkáló vadkacska, másrészt azért, mert a versben szereplő Kacska

²⁰ Uo. 267–268.

²¹ „Kiváltképpen várom naponként az kanizsai dolognak successusát is, az honnét is felszabadukván az népség, elegendő lenne Esztergom alá, de Kakukk Máté uram olyan mint az dúsgazdag emberek, az kik csak azt kívánják, hogy mennél több legyen az ládájokban, kívül ne éljenek, se haszonra ne fordítsák.” Lippay György levele Wesselényi nádornak. Pozsony, 1664. május 20.: MNL OL AFW 4. cs. 65. pallium, fol. 161. Lásd még Vitnyédy leveleit Zrínyinek (1664. május 30., 1664. augusztus 5.): Vitnyédy István levelei. Adalékul a XVII. század politikai és erkölcstörténetéhez közli Fabó András. Eggenberger, Pest, 1871. (Magyar Történelmi Tár. Második folyam 3.) 201., 230.

szinte minden mesterkedésének megtalálhatjuk a párhuzamát Nádasdy Ferenc ez időbeni valóságos ténykedéseiben.²²

A versben a Kacsza veszi el Zrínyitől a seregek vezetését, ami könnyen megfeleltethető annak, hogy 1663 decemberében a nádor a dunántúli hadak irányításában a saját országos főkapitányi (*supremus capitaneus*) jogkörét Nádasdyra ruházta, ezáltal egyben Zrínyit megfosztva a magyar hadak főparancsnoki tisztjétől.²³ Azt nem tudjuk, hogy Zrínyi hogyan reagált mindeerre, de azt igen, hogy bizalmasa, Vitnyédy István levelek sorozatában támadta ezt a döntést, valamint a Montecuccolival együttműködő Nádasdyt. „Őrzi az réce az kakukkot” – írta Zrínyinek 1664. május 30-i levelében, és ez a szóhasználat visszaköszön az itt elemzett versben is.²⁴ Teljesen helytálló ezek alapján Varga Imre azon feltételezése, hogy a vers Vitnyédy környezetében készült, sőt szerintem még az sem kizárt, hogy maga Vitnyédy a szerző. Mindenesetre a Zrínyi és a Nádasdy család viszonyait jól ismerte a szerző, sőt véleményem szerint még a *Syrena*-kötet is. Mert nem lehet véletlen, hogy a vers azzal gúnyolja Nádasdyt, hogy nem Mars, hanem Venus iskolája való neki, és inkább törődjön Júliával, mint Bellonával. Júlia viszont nem lehet más, mint Nádasdy felesége, Esterházy Júlia. Nos, Esterházy Júliát korábban éppen Zrínyi kezéről ütötte le Nádasdy, akit Zrínyi *Te ki gyönyörködöl...* kezdetű versében ilyen jelzőkkel illetett: „rút nád”, „undok békanyál”, kinek

Nézd hináros szemét,
Csoportos üstökét,
Széltül hajtott nyakát,
Nem álló derekát.²⁵

Nem csoda hát, ha a Zrínyi által imígyen jellemzett vitéz az ismeretlen versszerző szerint sem való Mars mezejére. 1664 nyarán azonban nemcsak az egyszerű gúnyversszerzők, hanem komolyabb közjogi méltóságok is kritizálták már Montecuccoli tevékenységét. Így például Lippay érsek – aki persze szintén vajmi keveset értett a hadtudományhoz – ezt írta a nádornak: „*Most*

22 Badics értelmezése, miszerint a Kacsza Hohenlohét jelképezi, szerintem téves. *Badics Ferenc: Ismeretlen kuruc-kori versek. Irodalomtörténeti Közlemények* 33. (1923) 191.

23 *Toma K.*: i. m. 146–147. Lásd még *Pálffy Géza: A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vat mellett.* In: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára.* Szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2007. 139–151.

24 Vitnyédy István levelei i. m. 202. Lásd még uo. 142–156.

25 Zrínyi Miklós összes művei. Szerk. Kovács Sándor Iván–Kulcsár Péter–Hausner Gábor. Kortárs Könyvkiadó, Bp., 2003. 236.

mint lőtt dolgok nem tudom, hanem hogy Montecuccoli létét Grécben, s onnét meg vissza Bécsbe, olyat vélek, azon volna, hogy Styria segétené meg bán uramat, és csak defensive viselnék magokat, iterim ő alatta lévő hadával szállaná meg Esztergomot, és amoválná bán uram az pogányságot, de most volna módunk benne, hogy meggyőzhetnénk azt az pogányságot, csak jól akarnánk, azonban ezt az jó alkalmatos-ságot is mind kimossa kezünkől Montecuccoli uram. Az kiváltképpen nagy ördögi szándék, és veszedelmes állapot, hogy az mint értem, olyat akarna szerencsés véghez vinni Montecuccoli, hogy ezután semmi erősséget meg ne szálljanak, hanem mezőben szálljanak szembe az ellenséggel, az ki bizony mind rossz, és semmi jót belőle nem várhatni.”²⁶

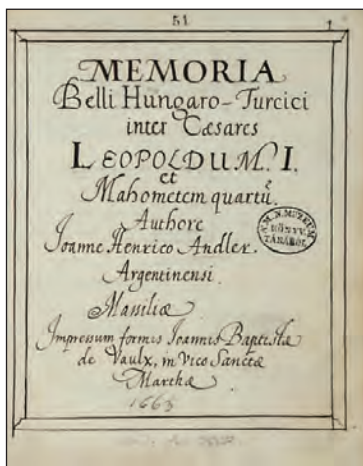
A MEMORIA BELLI HUNGARO-TURCICI ÉS HATÁSA

Mivel a fent bemutatott írások magyar nyelven születtek, ezért Montecuccoli nem sokat tudhatott róluk. Nem is lépett ellenakcióba, csak 1664 után, amikor az ellene folyó propaganda nemzetközi méreteket öltött. E tanulmány keretei közt nincs mód arra, hogy részletesen bemutassam a Montecuccoli tevékenységéhez kötődő publicisztikai és történetírói kampányt, ezért a továbbiakban csupán annak egyik, de annál fontosabb momentumára szorítkozom: a szentgotthárdi csata megjelenítésére a Zrínyi-párti Johann Heinrich Andtler: *Memoria belli Hungaro-Turcici* (5. kép) című művében, amely közvetlenül Zrínyi halála után íródott, de csak 1665-ben jelent meg Marseille-ben.²⁷ Andtler a *Memoria* előszavában azt állította, hogy 1661–1664 között Magyarországon és Erdélyben vándorolt, bejárva a csatatereteket. Kemény János fejedelem egyik titkárával személyesen is találkozott, akitől Zrínyi Montecuccoli-ellenes röpiratát szerezte meg. Sőt Zrínyi-Újvárat is személyesen felkereste, és olyannyira kiválóan találta azt, hogy a korabeli közismert topossal az erődítményt Stájerország bátyjának nevezte (*totius Styriae fortissimum esset antemurale*).²⁸ Ugyanakkor Andtler még azt is állította, hogy Zrínyitől pénzt és megbízást is kapott a *Memoria* kiadására. A kérdés csak az: ha Andtler 1661–1664 között

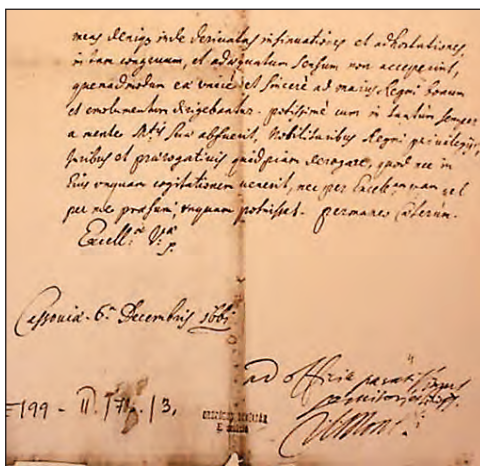
26 Pozsony, 1664. június 16. MNL OL AFW 4. cs. 65. pallium, fol. 165.

27 Andtlerre lásd: *Bene Sándor*: „Jöttem, láttam s elmenekültem...” Franz Friedrich Andtler gúnyirata Montecuccoliról. Irodalomismeret 4. (1993) 1–2. sz. 36–39. A kiadás: *Johann Heinrich Andtler: Memoria belli Hungaro-Turcici inter caesares Leopoldum I. et Mahometem IV. Massilia, 1665.*

28 *Johann Heinrich Andtler: Memoria belli Hungaro-Turcici.* Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Lat. 1606. fol. 2. r. Ezt a másolatot Jagossich Márton készítette 1667. január 16-án. Andtler művének többi másolatáról: *Bene S.*: „Jöttem, láttam” i. m. 38–39.

5. kép. Johann Heinrich Andtler művének Jagossich Márton által másolt címlapja (1606)

6. kép. Montecuccoli levele Wesselényi Ferenc nádorhoz, Kassa, 1661. december 6.

Erdélyben és Magyarországon utazgatott, és olyan fontos személyiségekkel találkozott, mint Kemény János és Zrínyi Miklós, miért nem maradt egyéb nyoma is ennek? Nem kizárt azonban, hogy a további kutatások révén majd még kerülnek elő olyan adatok, melyek Andtler állításait megerősítik. Ha viszont igaz, amit Andtler állít, akkor az ő *Memoriája* az egyetlen olyan, a nyugat-európai közvélemény számára készült propagandakiadvány, melyről biztosan tudjuk, hogy közvetlenül Zrínyi felügyelete alatt és a bán szándékainak megfelelően készült.

Andtler előadásában a csata egyik pillanatában a törökök a folyónak szorították a keresztény sereget, melyet szorult helyzetéből csak Coligny (*Gallorum dux*) és La Feuillade közbelépése mentett meg. Mi mással is jellemezhetne volna Andtler a franciák harci kedvét, mint Aeneas küzdelmét felidézve:

...most szítja szívük csak,
most a düh, és soha-nem-riadó keblük veti széjjel,
mindegyikük sóváran csak sebet osztani vágyik.

(XII, 526–529.)²⁹

29 „...nunc, nunc/Fluctuat ira intus: rumpuntur nescia vinci/Pectora: nunc totis in vulnera viribus itur.” A magyar szöveget az alábbi kiadás alapján idézem: Vergilius összes művei. Ford. Lakatos István. Európa Könyvkiadó, Bp., 1984.

A győzelem azonban még így sem mehetett végbe Zrínyi nélkül. Andtler előadása szerint a csata közben felröppent az – az egyébként alaptalan – hír, hogy Zrínyi is közeledik csapataival. Pusztán a Zrínyi név hallatára a törökök közt olyan pánik tört ki, hogy egymást kezdték taposni, és így sokan a folyóba fulladtak. Ezt látván a franciák rávették a vonakodó Montecuccolit, hogy indítson általános támadást, ami aztán meg is hozta a végső győzelmet. Andtler még a szentgotthárdi győzelem kapcsán is csak gúnyosan tudott nyilatkozni az olasz hadvezérről, aki – szerinte legalábbis – a franciák nélkül nem is lett volna képes győzni. Ezért Julius Caesar jelmondatát („*Jöttem, láttam, győztem*”) kifordítva, gúnyos epigrammát fabrikált Montecuccoli fiktív diadalszekerére:

Et veni, vidi, fugi, tria verba superbo
Portantur curru, totum referentia bellum.³⁰

Ennek ellenére – folytatja Andtler – Montecuccoli az egész hadsereg fővezére, katonai rangban csak a császár előzi meg őt. Érthetetlen ez a nagy rajongás, hiszen Montecuccoli mint a védekező háború nagy híve csak annyit ért el, hogy Magyarország nagy része a győzelem ellenére a török kezén maradt, és miközben ő lelkesen védte katonáit, addig Magyarország népe pusztult. Mindez nem dicséretre, hanem káromlásra méltó.³¹ Ezek után a szentgotthárdi győzelemről meg is feledkezik Andtler, és visszatér Zrínyi-Újvár elestéhez, melyet szerinte meg kellett volna védeni, feladása nem volt más, mint „*fatalem illam traditionem*”, azaz árulás, és különben is minden másképp alakult volna, ha Zrínyi lehetett volna a keresztény seregek fővezére, már csak azért is, mert katonai képességeit a franciák, akik nélkül a szentgotthárdi győzelem be sem következett volna, igencsak nagyra értékelik.

Készen állt tehát már Andtlernél az összes olyan érv, melyet Perjés Gézaiig minden magyar had- és irodalomtörténész fel fog használni a Zrínyi–Montecuccoli-vita ismertetésekor, anélkül azonban, hogy a másik fél, azaz Montecuccoli írásait egyáltalán alaposabban elolvasta volna. Amellett mindazt, amit Andtler leírt, sokáig úgy tekintettük, mint ha az valóban Zrínyi személyes véleményét tükrözte volna. Ez azonban egyáltalán nem bizonyítható. Épp ezért az a véleményem, hogy az egész akció mögött nem Zrínyit, hanem inkább a francia propagandát kell keresnünk. Az mindenesetre sokatmondó, hogy Andtler könyve Marseille-ben jelent meg, és a franciák csak dicséretet kapnak benne.

30 Andtler, J. H.: i. m. 39. v. „*Jöttem, láttam, elmenekültem, e három büszke szót / Vitte a szekér, ami [Montecuccoli] egész háborúját jellemezte.*” (Ford.: Nagy Levente.)

31 Andtler, J. H.: i. m. 41v–42r.

A *Memoriában* pedig az áll, hogy Andtler a vasvári béke után a Magyarországról visszatérő francia katonákkal érkezett Franciaországba. Montecuccoli lejárata nyilván jól is jött a franciáknak, mivel bizonyára tudták: csak idő kérdése, hogy mikor kerülnek ismét szembe az olasz hadvezérrel a francia csapatok. (Tíz év múlva ez be is következett, amikor a Turenne marsall vezette hadsereg ellen Montecuccoli fényes győzelmet aratott.) Általában a Zrínyit dicsőítő propagandakiadványok majdnem mindegyike mögött kimutatható a francia befolyás. Egy kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy Montecuccolit a franciák veszejtették össze Zrínyivel és a magyarokkal. Ennek árnyaltabb kifejtésére és részletesebb dokumentálására természetesen még további kutatásokra van szükség.³²

Montecuccoli mindenesetre annyira feldühödött Andtler művén, hogy – ha hihetünk a téma egyik osztrák szakértőjének, Georg Wagnernak – 1668 májusában kieszközölte a császárnál azt a rendeletet, amelynek értelmében a *Memoria* összes elérhető példányát elégették. Az akció olyan jól sikerült, hogy 2007-ig egyetlen nyomtatott példány sem került elő a műből.³³ Ugyanakkor Andtler írása nagymértékben hozzájárult a Montecuccoli későbbi két fő művében (*Della guerra col turco in Ungheria, L'Ungheria dell'anno 1677*) felbukkanó inkább negatív, mint pozitív magyarságkép kialakításához is. Ezek elemzése azonban már egy másik tanulmány feladata lesz.

LEVENTE NAGY

MONTECUCCOLI, LES HONGROIS ET SAINT-GOTTHARD

Cette étude porte sur les circonstances du débat au sujet de Montecuccoli dans ses rapports avec les Hongrois. Géza Perjés, éminent historien hongrois, a démontré dans une étude que Zrínyi et Montecuccoli avaient quasiment les mêmes idées militaires. Selon Perjés, le style de stratégie (prudence, opérations militaires hésitantes et évitant

32 Három írás szolgálhat kiindulópontul: *Perjés G.*: A szentgotthárdi csata i. m. 117–171.; *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi háború hírei a 17. századi német újságokban. Balassi Kiadó, Bp., 2003. 234–240.; *Ferenc Tóth*: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne. Lavauzelle, Paris, 2007. 29–33.

33 *Georg Wagner*: Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár). Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt, 1964. (Burgenländische Forschungen 48.) XXII. Bene Sándornak sikerült a drezdai Sächsische Landesbibliothekban azonosítania a nyomtatvány eddig ismert egyetlen példányát: *Sándor Bene*: Od kupovine knjiga do kupovine pisaca. Braća Zrinski u međunarodnoj propagandi 1663–1666. In: 400 obljetnica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Ur. Mirna Willer. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 2007. 45.

les batailles etc.) attribué à Montecuccoli n'existait pas en réalité. La différence entre les deux personnages avait plutôt des raisons politiques : Montecuccoli, comme « prototype du mercenaire international », défendait les intérêts des Habsbourg, tandis que Zrínyi représentait les mouvements d'indépendance hongroise. Il en résulte que leur débat n'était pas militaire, mais politique. Aujourd'hui, nous savons déjà qu'il n'y avait pas d'opposition politique et idéologique entre les deux personnages et qu'ils agissaient de concert dans la plupart des opérations stratégiques. Néanmoins, on peut trouver quelques contrastes dans leurs idées stratégiques. Issus de deux traditions stratégiques différentes, ils étaient tout de même capables de s'inspirer chacun de la culture de l'autre. A la racine de leur opposition, il faut plutôt voir celle de deux personnalités, fortes et contraires. Cette opposition fut exploitée par la propagande politique de l'époque. Dans beaucoup de cas, historiens et publicistes politiques mal informés utilisèrent des développements rhétoriques efficaces mais sans fondement pour opposer ces deux personnalités importantes des guerres turques en Hongrie au milieu du XVIIe siècle. *In fine*, cette étude analyse en détail l'ouvrage intitulé *Memoria belli Hungaro-Turcici* (Marseille, 1665) de Johann Heinrich Andtler, un publiciste appuyant Zrínyi dans la campagne politique et historique contre la personne de Montecuccoli.